

RAZGOVOR SA DRAMSKIM PISCEM¹

Stigao je gospodin Popović, reče sluga.

Uvedu ga, reče bunovni Vilovski, panično nameštajući vlasulju.

Ali tek nakon te olako, ili tačnije po navici, konvencijama dobrog vaspitanja, izgovorene rečenice, započelo je dugo izranjanje iz dubina sna na površinu, ako je tako smemo zvati, jave; i tu se, na sasvim nesigurnoj ravni, Sterija počeo uobličavati, ali mu se glas tek postepeno, iz mase zvukova, pretvarao u litanije uljudnih izvinjenja, što su izražavala najdublju nelagodnost, i sasvim neprimerenu jer je on, Sterija, bio pozvan kao gost kod domaćina koji je sebi dopustio da ga dočeka u snu; kontraizvinjenje koje je Vilovski odmah ponudio prekidajući gostova izvinjenja. No, najveća nevolja sa kojom se Vilovski suočio nije bila u prekršaju ili ogrešenju o konvencije, propisana pravila ponašanja kojih su se i on i Sterija u međusobnom ophođenju strogo pridržavali, već u tome što se i Vilovski, sam sebi, uobličavao krajnje postepeno, kao neka *dramatis personae* koja se, pod titravim svetlom sveća, pojavljuje iz dubine pozornice; ali je, svakoj logici uprkos, Vilovski odlično znao da je on, istovremeno, i gledalac i jedna od dve *dramatis personae*; pa, opet ono što bi se po logici moralo dogoditi, dakle sjedinjavanje gledaoca Vilovskog i lika Vilovskog, nije se događalo nikako, ili se nikako nije potpuno desilo. Ove dve, nazovimo ih pojave, pri tome nisu ostale jasno razdvojene već je Vilovski imao utisak kao da se on-gledalac pomalo rasplinjava u lik na pozornici ili se ovaj lik pak postepeno pretače u Vilovskog gledaoca koji bi, opet po nekoj svakodnevnoj logici, trebalo da bude istinski Vilovski, posmatrač sebe, Sterije i potpuni gospodar svojih reči i pokreta.

A povremeni urlici košave su celu scenu činili još nestvarnijom ili možda – scenski još uverljivijom?

Valjda je razumljivo, mislio je Vilovski (tada? kasnije? mnogo kasnije?), što mi se ovo dešava u razgovoru sa jednim dramskim piscem; kako rekosmo, nijedno njegovo delo nije ni čitao ni gledao, opet je znao da njegovog gosta zovu srpskim Molièrom, naziv koji je, očigledno, trebalo da posluži kao bezrezervna pohvala, izraz apsolutnog divljenja za Sterijine komedije, ali koji u Vilovskog nije poticao neko preterano interesovanje za Sterijino delo; možda zato što je on, kao čitalac filozofa, a u ovom slučaju Rousseaua, bio odveć pod uticajem onog njegovog suda po kojem ovaj komediograf zapravo nastoji da sve dobro i jednostavno izvrigne u smešno; nemojmo zaboraviti da je Vilovski svoje francusko vreme proveo u predrevolucionarnoj Francuskoj i, koliko god imao primedaba na učenja *les philosophes* oni su, opet, predstavljali veliki deo njegove lične lektire u šta se, kako je već rečeno, lako mogao uveriti svaki posetilac njegove biblioteke; a intenzivno čitanje nekih knjiga ne može ne ostaviti uticaj na čitaoca, čak i ako mu se on, u određenoj meri, odupire. Ali, skepsa Vilovskog je mogla proisticati iz jednog sasvim zdravog rezo-

¹ Odlomak iz romana u rukopisu *Ritam nereda*. Naslov ovog poglavlja je priređivački. Imena Sterija i Vilovski su u rukopisu dosledno pisana ćirilicom kad su u nominativu; imena filozofa i mislilaca, političara i drugih istorijskih ličnosti su napisana izvorno, na čemu je pisac insistirao. Odlomak se donosi u latiničnom pismu da bi ova tekstualna strategija bila vidljivija. U tekstu su urađene samo pravopisne intervencije. (*Prim. red.*)

na; on nije imao preterano poverenje u pisce koje hvalimo dovodeći ih u vezu ili ih čak veličajući preko drugih pisaca; u tom je slučaju, umovao je Vilovski, bolje čitati originale. Naravno, Vilovski nikako nije bio neko koga bismo mogli smatrati uzorom književnog kritičara; jeste puno pročitao, ali je čitao uglavnom da ubije vreme kojeg je, po neobičnoj prirodi svoga bića, imao napretek; ali i ne baveći se prirodom i zasnovanošću njegovih kritičarskih stavova, opet bismo se mogli čuditi izvesnom nedostatku radoznalosti, daleko odsustvu potrebe da makar ponešto pročita a što je napisao ovaj čovek sa kojim se prilično prisno – onoliko koliko je Vilovskom odavno svesnom ambisa koji ga od drugih ljudi razdvaja – bilo moguće i kojeg je, opet koliko mu je bilo moguće, prilično zavoleo. Možda je ovde Vilovski upao u onu grešku u koju ne upadaju samo vampiri, u uverenje da je tokom svoga trajanja video dovoljno te se ne mora preterano truditi da se upozna sa nečim novim, jer ničeg istinski novog ne može ni biti, uverenje koje govori o svetu i ljudima koji nas okružuju, ali svedoči o zamoru od vremena.

Kako god; možda je čitav doživljaj Sterijine posete kao neke vrste krajnje zamagljene teatarske scene, u kojoj je Vilovski istovremeno i gledalac i jedna od *dramatis personae*, bila neka vrsta ironične kazne, dokaz da se uvek može dogoditi nešto novo jer je ovo za Vilovskog ipak bilo krajnje novo, nešto što nikada ranije nije iskusio. Tako se, posle mnogo decenija, u najmanju ruku posle proživljenog i preživljenog haosa revolucije u Francuskoj, Vilovski našao na pragu saznanja da je novo, koliko god da smo videli i doživeli, uvek moguće.

Ali: kada je Sterija počeo govoriti, Vilovski se ne samo prisećao revolucije u Francuskoj već i svoga relativno skorog riječkog razgovora sa baronom von Vitez, pukovnikom Stevanom Šupljikcem; mada Sterija nije pominjao Pariz i tamošnje događaje, pa čak ni Beč; držao se više lokalnih tema mada je, u ovom slučaju, tačnije na ovom mestu, lokalna tema zvučala malo neobično: upotreba latinskog jezika. Naime, nekoliko godina ranije, ugarska Dijeta je donela odluku po kojoj se, na teritoriji Ugarske krune, kao službeni jezik umesto latinskog uvodi mađarski, a svim onima koji su služili u administraciji daje se rok od šest godina da nauče mađarski. Može nekome zvučati čudno da ja sada branim latinski, jer svi znaju koliko sam se rugao našim pesnicima, prozvavši ih odadžijama, koji preterano oponašaju latinske pesnike; svaki pisac, koliko god kao čovek bio skroman, ipak pati od umišljaja da je slaviji i poznatiji nego što ustinu jeste jer nije da su ova Sterijina ruganja znali svi, pošto Vilovski, kako je već objašnjeno, o tome nije imao pojma; ipak je on – ili njegov lik na pozornici – na lice namestio izraz prepun razumevanja; ali, nastavio je Sterija, mi ovde, u Ugarskoj, a naročito južnoj Ugarskoj, živimo u Vavilonskom tornju u kojem se meša mnoštvo jezika; a nije nevolja samo u jezicima već, da upotrebim tu novu reč, mada mislim da mnogi koji je rado i često koriste nisu sasvim sigurni šta ona znači: narodnost. Dakle, svaka narodnost bi da koristi svoj jezik i neće dobro dočekati ideju, odnosno već je dobro ne dočekuje, po kojoj svaki advokat ili beamter mora u svojoj službi, u kojoj svakodnevni hleb zarađuje, govoriti mađarski; naravno, mora postojati, u tim službama, nekakav zajednički jezik da bi se ljudi mogli sporazumeti, ali je latinski, kao *lingua franca*, predstavljao dobro rešenje jer se, koristeći njega, niko nije mogao osećati ni zaknutim ni tlačenim koje god narodnosti bio; ovako će početi misliti kako su ne samo mađarski već i Mađari u boljem i višem položaju; a plašiće se, neki već o tome i glasno govore, kako je ovo samo početak i kako ćemo sutra i u žurnalistici, a možda i u pesmaricama, biti primoravani da isključivo pišemo mađarski te ćemo

svojim jezicima moći tek tiho zboriti na nekom prelu; nekada su predavanja na Univerzitetu u Pešti sva bila na latinskom, a sada su, sve više, na mađarskom; Mađarima je lakše, ali šta ćemo sa ostalima; svaki naš đak, koji završi Karlovačku gimnaziju, dobro razume latinski, jezik Horacija i Ovidija. A sa jezikom zapravo može biti muka i u okviru istog naciona, ili da i ja kažem, narodnosti, kao što možete videti kod nas Srba; jer se mi još ne možemo složiti na kojem ćemo jeziku pečatati, a da ne govorim kojim pismom; zbog toga se jerovci i jotovci za guše hvataju; Karadžić i Hadžić Svetić, obojica uzvišeni duhovi, za guše se hvataju i to je prava Kampf bis ans Messer; a sve je to moglo biti sa manje temperamenta; *deo proximus est ille quem ratio movet*. O tome, dakle, niko ne vodi računa ni među onima koji svi sebe Srbima zovu; još gore će biti među inorodnima.

Da nekakva gužva u vezi sa tim postoji, Vilovski je već ponešto znao, ali ga, pošto nije imao nameru pisati, a još manje pečatati, to nije preterano zanimalo; svoja pisma, uostalom krajnje retka, pisao je na latinskom, sa razlogom očekujući da njegov korespondent, u najmanju ruku bivši đak Karlovačke gimnazije, ovaj jezik zna.

Ali, u to, veliki časovnik poče otkucavati podne i uđe sluga da zamoli gospodu da pređu u trpezariju, jer će ručak biti poslužen. Vilovski goste nije često primao; opet je servis za ručak bio otmen, od Miessenovog porcelana. Jedna je stvar gosta mogla iznenaditi jer je beštak bio sasvim u neskladu; ovde bi se morao očekivati srebrni, a ne kalajni. Uprkos raširenom verovanju, Vilovski je mogao podneti dodir sa srebrom i niti on, niti bilo ko od njegovog roda, da ne kažemo narodnosti, ne bi bolno vrisnuo kada bi u ruke uzeo srebrnu viljušku; možda se to zaista dešavalo nekima koji su ostali u zabačenim delovima sveta u kojima je srebro samo po sebi bilo retko; ali se svaki onaj poput Vilovskog koji se kretao u višim društvenim slojevima morao naviknuti na osećanje nelagode pri dodiru sa srebrom, ne toliko jako da bi ispustio viljušku ili nož, ali svakako dovoljno da pokvari uživanje u ručku. Sve je ovo mogao biti jedan od bitnih razloga, nikako i jedini, nesklonosti Vilovskog da zove i prima goste, osim retkih, poput Sterije. Ovaj nije bio prvi put na ručku kod Vilovskog i nesklad mu je morao pasti u oči; pravio se da ne primećuje, i ta njegova nevoljnost da postavlja nezgodna pitanja svakako ga je kvalifikovala u retke što ih je Vilovski pozivao u svoj dom.

Ručak; kuvar, Vilovski u nepromenjenom stanju

Za vreme ručka su samo ćaskali; Sterija je uglavnom hvalio kvalitet iznesenih jela, što ovaj put nije moglo da bude pripisano samo učtivosti; da li je kuvar ovaj put bio potpuno trezan, ili odmereno pijan, te ga je određena količina alkohola dovoljno nadahnula a opet nije pokvarila krajnji rezultat, Vilovski to svakako ne bi umeo prosuditi. No uz poslednje jelo, Sterija se vrati temi koju je naćeo pred ručak.

Hrvatski sabor je već hrvatski jezik proglasio službenim na teritoriji Trojedne kraljevine; njima je lakše, teritorija im je jasno određena; ali bi naši crkveni kongresi, u kojima su zastupnici našeg naroda, morali zauzeti svoj stav koji bi se ticao cele Mađarske i svih narodnosti što žive u njoj; da svako, u odnosu sa vlastima, može koristiti svoj jezik, da u municipijama narodnosti koji u njima žive imaju pravo, srazmerno broju, da svoj jezik kao zvanični koriste te da na njemu i razne knjige vode; slično i u višim vlastima, a to pravo im se ne može poreći ni na visokim mestima, makar tamo da mađarski

bude glavni; to u našem slučaju, srpske narodnosti, znači i upotrebu našeg pisma, dakle ćirilice, a posebno kada se oko nje konačno dogovorimo; ali plašim se kako mnogi među Mađarima misle da bi ovo bio put u njihovu propast. Ne znam da li ste čitali neki od govora što ih je onaj mladi advokat, Kossuth, držao u Dijeti? Svojevremeno je, u Budim-Pešti, imao svoje novine, *Pesti Hírlap* i zanimljivo je da su ih vlasti dozvoljavale; posle su ih, istina, ukinule. Kako god; bio je jako plemenit, spreman da dozvoli da se u ovakvim situacijama, recimo za ručkom u nečijoj kući, kao sada nas dvojica, može pričati na jeziku narodnosti; i samo tu, svuda mora na mađarskom, u školi, sudu i crkvi. Dobro; uskoro se ponovo u Požunu skuplja Dijeta, videćemo šta će prevladati. Uzgred, jeste li slučajno čitali grofa Széchényia?

Ne čekajući odgovor, Sterija nastavi: Kossuth je vatren duh, voljan i željan da svašta, da ne kažem sve, menja. Széchényi je mudriji i odmereniji, zna da je bolje graditi zidani most između Pešte i Budima nego zidati revolucije. A ja se preteranih promena, moram reći, plašim; ne zato što mislim da je sve ono kako jeste dobro i kako treba, daleko od toga, već što niko ne može biti siguran šta će nam doneti velike promene; na stara zla smo se nekako navikli; no, ko može biti siguran da nam novine neće doneti i nova zla na koja ne samo što nismo sviknuti već se tek moramo navikavati, ali koja će biti snažnija od onih starih jer su nova i mlada te će besneti punom snagom, za razliku od onih starih, pomalo umornih i potrošenih. Svi koji velike, revolucionarne promene zagovaraju morali bi znati da potežu oštru sablju o koju bi se i sami mogli poseći; kako kaže veliki Horacije: *Heu patior telis vulnera facta meis*; setimo se revolucije u Francuskoj.

Sećam se dobro, ote se Vilovskom. Verovatno ga je na ovu neopreznost navela čitava nestvarnost prizora, ili tačnije nekakva teatarska stvarnost u kojoj je tek delimično učestvovao te mu se, makar to bilo krajnje nepromišljeno, činilo kao da ga njegove reči i gestovi manje obavezuju; ono što se na pozornici zbiva, na pozornici i ostaje. Ali je ipak bio zadovoljan što je Sterija ovu rečenicu prečuo, ili se tako napravio, kao i u slučaju kalajnog beštaka. No možda je i zato sećanje na razgovor sa oberstom Šupljikcem postajalo sve življe i, moglo bi se reći, opipljivije u duhu Vilovskog, čak i stvarnije od njegovog razgovora sa piscem, te upita:

Da li i vi to predskazujete neke velike nesreće koje će nas uskoro zadesiti?

Sterija se zamisli. Nisam prorok; ali po onome što sam čitao o revoluciji u Francuskoj, moglo bi da liči; mada istinu o takvim događajima, tačnije pripremama događaja, ne možete lako naći u knjigama, čak i kada ih pišu oni koji su tome svedočili; više se radi o naslućivanju, kao kada u vazduhu osetite miris nadolazeće kiše; nije to lako rečima kazati. Zapravo bi to mogli kazati samo oni koji su u tim vremenima živeli.

I tada Vilovski ču glas Vilovskog kako izgovara: ja sam tada živeo. I toga časa nestade svih magli i nejasnoća, oba lika Vilovskog se stopiše u jedan, u samog plemenitog Vilovskog – kako se u to doba zvao – koji je jasno i glasno izgovorio zastrašujuću rečenicu, što je bila jedna od onih posle kojih bi teatarska publika, kada bi ovo bila predstava, očekivala neki dramatičan prizor ili efekat, propadanje u daske pozornice, kao u slučaju Don Juana.

Ali nije se desilo upravo ništa, Sterija oćuta samo malo duže nego što je u razgovoru uobičajeno, i Vilovskom nikada neće do kraja biti jasno da li je ovo bio znak iznenađenja ili odavanje priznanja na ogromnom značaju, priznanja nečega u šta je sam dugo sumnjao, tek reče: Onda vi znate bolje nego ja.